

GOETHE FAUSTJA MINT SZELLEMI PROBLÉMA A 19. SZÁZADI OROSZ IRODALOMBAN

Közismert tény, hogy Goethe drámai költeménye első részének megjelenésétől kezdve az orosz szellemi élet érdeklődésének középpontjában állt, s a fordítói-kulturális, kritikai-bölcseleti, valamint önálló, egyéni költői feldolgozás, ihletett alkotói tevékenység tárgyaként szerepelt. Már az első rész megjelenését követően egyéni költői ízlésüknek megfelelően részeket fordítottak le belőle a kortárs romantikus költők, s a 20-as évek elején Puskin két költeményben is megihlette a Faust-téma, az 1823-as *Démon*, és az 1825-ös *Jelenet a Faustból* című versekben.

Fejér Ádám, aki az utóbbi időben megjelent több könyvében és tanulmányában is foglalkozik a Faust-probléma orosz irodalmi, illetve kulturális befogadásával, Goethe illetve Puskin művészi megoldását az egyetemes európai keresztény kultúrkörön belül megvalósuló két különböző, egymást kiegészítő kulturális paradigma megvalósulásaként kezeli. A megjelenés előtt álló *Lermontov és az arisztokratikus romantika* c. tanulmányában így ír Goethéről: "...Gondolkodástörténeti jelentőségű, hogy az Örök Nőiességben, azaz a polgárt a kultúrközösségbe bevonó apostoli szempontban az újkori humanista prófétai föllépésének föltételét ismeri föl. Bár az ő humanizmusa, az ő prófétai föllépése nem volt híján az azt megalapozó apostoli szempontnak, az Örök Nőiességnek, és világosan látta, hogy a német kultúra önmagára találását, szellemi önmeghatározását ez a szempont képes lesz biztosítani, a humanizmus történelmi föltételezettségének fölismerése mégis annak belátását jelentette, hogy a humanisták, az igazságot képviselni hivatott szellemi arisztokraták nem mindig vannak abban a helyzetben, hogy hivatásukat teljes értékűen betöltsék." (3. oldal) Ez azt jelenti, hogy Goethe drámai költeményének hőse, Faust, az igaz ember, akiről az Úr az Égi Prológusban azt állítja, hogy "az igaz ember bárhogy is hibázik, nagyon jól tudja, mely az igaz út" – letér az útról, és "esetében az igazság érvényesítésének gyakorlatias célkitűzése minduntalan az igazságképviselő tulajdonképpeni feladata elé tolakodik."

Puskin – olvashatjuk továbbá a tanulmányban – nem aggasztotta úgy az igazságképviselő és igazságérvényesítés egyensúlyának gondja, ahogyan Goethét. Puskin ... "bízott abban, hogy a lét rendje szerint, a kultúránkat megalapozó ígéret szerint az igazság személyes képviselőből végső soron gyakorlati érvényesülése is következik. S ez a bizonyosság az ortodoxia szellemének megfelelően a klasszikus számára fontosabb volt, mint az az "átkozott" kérdés, hogy itt és most, a kultúrtörténet adott szakaszán van-e mód a lét végső igazságának zavartalan megmutatkozására, illetve mi a teendő, ha egyelőre még nem jött el az idők teljessége."

Puskin az előző, 18. század "racionalistáinak", klasszicista ódaköltőinek példáját követve a civilizációs progresszió, azaz az igazság gyakorlati, életbeli érvényesítésének feladatát a nagy ideál, a város- illetve reformer birodalomalapító I. Péterre történő utalással az uralkodóra, mint a transzcendens igazság hivatott letéteményesére bízta.

Az igazság személyes képviselőtől, mint egyéni, költői feladatvállalásról ír, vagy pontosabban mondva Istenhez fohászkodik Lomonoszov *Hajnali elmélkedés Isten fölségéről* c. költeményének utolsó, hetedik versszakában:

“Az én létem homálytól terhes, –
Terjeszd ki fényed, Istenem,
Taníts meg arra, hogy mi kedves
Tenéked – mindig azt tegyem
és szemlélvén felségedet,
Örök király, dicsérjelek.”

(Radó György fordítása)

A klasszicista ódaköltő felfogásában a transzcendens igazság, az isteni gondviselés letéteményese és felkentje Isten akaratából a törvényes uralkodó, akit küldetéséért szintén hozsanna illet, mint *Óda Erzsébet cárnőhöz* c. 1747-ben írott verséből, annak hetedik versszakából is kiderül:

“Így rendelte Égi Királyunk,
A csodálatos Alkotó,
Hogy ma önéki hozsannázzunk,
Hogy őt magasztalja a szó.
Ama cárt is ő adta nekünk,
Legnagyobbak kit mond nekünk,
Ki minden akadályon át
hogy lássák, féljék világszerte,
Magával az égig emelte
A megtiport orosz hazát.”

(Bede Anna fordítása)

Az idézett versszakban is említett uralkodó személyes példájára, küldetés-vállalására történő utalás szerepel Puskin 1826-ban írott *Stanzák* c. versében, ahol az igazság képviselője a felvilágosult, hazája üdvtörténeti rendeltetését gyakorlati, civilizatórikus cselekedetekben felvállaló uralkodó alakjához kapcsolódik:

“Jót és dicsőt remélve már
aggálytalan előre látok.
Nagy Péter, szép emlékü cár
Honát is dúlták rombolások.

Kelt az igazság árama,
Tudás és erkölcs egybefénylett:
Szilaj sztrelecből általa
Dolgorukij derék vitéz lett.

Kemény, uralkodó keze
Tudást hintett konok sötétbe,
Hazáját nem becsülte le:
Tudta, mi a rendeltetése.

Hol tudós volt ő, hol vitéz,
Hol tengerész, hol durva ács volt,
Lelke ölel, bármerre mész:
Magas trónján szerény munkás volt...”

A transzcendens igazság képviselője és gyakorlati, immanenciában történő megvalósításának törekvése a transzcendenciát a földi életben is megjelenítő uralkodó alakjához kapcsolva képez harmóniát Puskin költészetében. Igazságképviselő és gyakorlati megvalósítás, léttapasztalás és civilizáció, kultúra és haladás konfliktusmentesen összeegyeztethető; s Puskin az arisztokratikus költő feladatát kizárólagosan az igazság képviselőjében, a kultúrhagyomány megszólaltatásában látja, mint az 1830-as *Költőhöz* c. verséből is kiderül. Nem véletlen, hogy Turgenyev 1880-ban elmondott híres jubileumi beszédében a vers alapvető puskinai gondolatával vitázva jelzi a költő halála utáni új kor, új tartalmak, új költői tudomásulvétel beköszöntését, amely mindenekelőtt a Puskin által háttérbe szorított civilizációs-szociális tartalmak felvállalását, s ezzel összefüggésben az igazságtapasztalás és –képviselő megváltozását jelentette.

A civilizációs fejlődés tragikus megkérdésének és azzal együtt a szellemi-kulturális kiüresedés tapasztalata Lermontov költészetében a démonikus tagadás, míg ugyanaz a jelenség, azaz a polgárosodás kétségbeejtő szellemtelensége és kulturálatlansága a szatirikus ábrázolás írói pozícióját és magatartását hívta életre Gogol művészetében. Gogol *Válogatás barátaimmal folytatott levelezéséből* c. művének 18. részében, pontosabban a 18. rész második levelében Nagy Péter reformjainak említését követően a civilizálatlanságról, szellemtelenségről, a tettek, alkotói cselekedetek hiányáról ír: "Már közel másfél évszázad telt el azóta, hogy I. Péter az európai felvilágosodás fényével felnyitotta szemünket, valamennyi eszközt és lehetőséget a kezünkbe adott a cselekvéshez, de mind a mai napig olyan kihaltak, bánatosak és lakatlanok térségeink, olyan néptelen és barátságtalan minden körülöttünk, mintha eddig nem otthon, nem a saját szülőházunkban húztuk volna meg magunkat, hanem megálltunk volna valahol hazátlanul az országúton.... Egy törvény, legyen bármilyen átgondolt és határozott is, nem több, mint egy kitöltetlen papír, ha lentről nem jön semmiféle tiszta vágy, hogy tettekre váltsák, mégpedig úgy, ahogyan kell, ahogyan szükséges, amit csak az vehet észre, akiben az isteni, nem pedig az emberi igazság megértésének fénye lakozik. Enélkül minden romlottá válik."

Turgenyev *Egy vadász feljegyzései* c. kötetének első, szintén 1847-ben írt elbeszélésében, a *Hor és Kalinics* -ban Gogolhoz hasonló tapasztalatát, amelyet a fikatív író jobbágy hőisével történő beszélgetését követően fogalmaz meg, s amelyben a változást hozó cselekedetek szükségessége és igénye tükröződik, szintén a reformer Péter alakjához kapcsolja: "... beszélgetéseinkből egy meggyőződést szereztem, amely talán váratlanul hat az olvasóra, azt a meggyőződést, hogy Nagy Péter jellegzetesen orosz ember volt, orosz elsősorban reformjaiban. Az orosz ember annyira bízik a maga erejében és szívósságában, hogy sokszor büszkén a mellét veri, keveset törődik a múlttal, merészen előre tekint. Ami jó, tetszik neki, amit értelmesnek lát, magáévá teszi, az, hogy honnan ered, tökéletesen mindegy neki."

Az iménti idézett két momentum: a jövőbe tekintő magatartás illetve az értelmes cselekvés követelménye Goethe *Faustjának* illetve számos 19. századi orosz irodalmi alkotásnak közös motívuma. A második rész negyedik felvonása *Magas hegység* c. jelenetének elején a földöntúli utazásából visszatért Faust a tengert szemlélve a víz mozgását céltalannak, értelmetlennek látja. Élete-munkássága értelmét halála előtti monológjában fogalmazza meg: a mocsárvidéket lecsapolva és gátakkal az előző értelmetlenséget megszüntetve, azaz az emberi közösség számára további önmegvalósító, alkotói tevékenység számára területeket hódít el a tengertől. Faust élete értelmét, az azt biztosító tevékenységét nemcsak a jelen, de a jövő perspektívája, emberi alkotói

tevékenysége szempontjából is megvilágítja, amit halálát követően s az egész emberi-isteni alkotói-teremtői tevékenységre vonatkoztatva Mefisztó értelmetlennek minősít.

Faust halálát követően Mefisztó a következőket mondja:

“Vége! mért mondjátok ezt?
E szó buta. Vég és nemlétezés, a kettő egykútya.
Mire jó az örök Teremtés?
Hogy semmivé legyen minden teremtés?
“Vége!” Mit értsünk az ilyen beszéden?
Mintha sosem lett volna, annyi éppen,
de mintha volna, körpályán forog.
Az örök Semmiség százszorta jobb.”

Mefisztó idézett szavaiban Faust elkárhozása egyet jelent életének értelmetlenségével, de ezt Mefisztó az egész teremtés értelmetlenségére általánosítja. Faust megváltásának záloga cselekedetekben, tettekben töltött élete. Az angyalok, akik a legmagasabb rétegben lebegve Faust lényének halhatatlan részét viszik, a következőket mondják:

“Szellemvilág, ment a Gonosz
karmától már e lélek:
“Ki holtig küzdve fáradoz,
az megváltást remélhet.”
S ha hozzá felsőbb szeretet
hatalma fogta pártját,
a boldog égi seregek
örmrepeve várják.”

Faust megváltásának, üdvözülésének érdekében a Bűnbánó nők Kara, mint at Örök Asszonyi egyik alkotóeleme is fellép, közöttük az egyik bűnbánó nő, név szerint egykor Margaréta, Margit, Gretchen, akik a Mater Gloriosa mindent átfogó megbocsátó szeretetére apellálnak. Ismeretes, hogy a drámai költemény első részében még Mefisztó megjelenése előtt, közvetlenül azt megelőzően Faust az Újszövetségi Szentírás Szent János evangéliumát kezdi olvasni, fordítani. Az evangélium kezdetén a “Kezdetben vala az ige” részt Faust némi töprengés után “Kezdetben vala a tett” szavakkal fordítja. Az isteni ige, az isteni igazság mint létigazság és az emberi cselekedet összekapcsolása, ami a goethei drámai költemény második részében az előbb említett módon Faust megváltásának egyik elemévé vált, az orosz irodalomban mindvégig problematikus marad. A szó és a tett ellentétpárjára már GyerzsaVIN közismert költeménye kapcsán Puskin is felhívta a figyelmet, és a szó és a tett kettősségét Gogol az előbb említett *Válogatás barátaimmal folytatott levelezéséből* c. kötetében is említi. Azt lehet mondani, hogy az orosz irodalom János evangéliuma szellemének megfelelően a szó és a tett, az ige mint isteni igazság és emberi cselekedet kettősségében mindvégig előnyben részesíti az igazságot a cselekedet, mint emberi tett megnyilvánulásának rovására. Ezzel kapcsolatban két 20. századi alkotó, a századforduló és a 20. század első évtizedeinek orosz írója és vallásfilozófusa, valamint a német író, Thomas Mann tanulmányaiban megnyilvánuló “párbeszédére” szeretném felhívni a figyelmet.

Mereskovszkij az *Örök utitársaink* esszégyűjteményének Goethéről írt részében a következőket írja: “Az oroszokra nézve Goethének mint jelenségnek egészen sajátos jelentősége van. Ha a farkast még úgy hizlalod, mindig az erdő felé fog kacsintani, ha Oroszország még úgy csatlakozik is Nyugat-Európához, mindig Ázsia felé fog fordulni. Az ortodoxia keleti kereszténység. Miképpen Gretchen Faustnak: a Szent Oroszország is mindig azt fogja kiáltani a bűnös Nyugat-Európának: Nincs igaz keresztény hited. “Krisztus az igaz világosság, amely megvilágít minden embert.” Mi ismétljük ezeket a szavakat, de nem követjük őket. Néhanap kételkedünk a világ megvilágosodásában, t.i. az európai fölvilágosodásban (mert hiszen más megvilágosodás számunkra nincs). Kétségünk van arra nézve, hogy ez a fölvilágosodás jó-e vagy rossz, hogy Istentől vagy az ördögtől ered-e; sőt néha megkérdezzük mi magunkat: “Vajjon ne térjünk vissza az őszállapotba? ne kergessük pokolba az egész európai civilizációt és ne kezdjünk élni parasztok módján?” Hogy ez a gondolat nemcsak esztelen, hanem istentelen is, azt még mindig nem értettük meg teljesen.

A legjobb ellenméreg az orosz méreg ellen Goethe. Ő tudta a legjobban, hogy a fölvilágosodás Istentől van; ő, a pogány, több joggal elmondhatta sok kereszténynél: “Krisztus az igaz világosság, amely minden embert megvilágosít.” Ő inkább emlékeztethetne bennünket bárkinél arra, hogy Európa is szent föld.”

“Ki törekedve fáradoz
Annak virul a váltság.”

éneklik az angyalok, magukkal ragadván Faust halhatatlan részét.” Mereskovszkij így folytatja: “Ezekben a sorokban, mondja Goethe, megvan a kulcsa Faust megváltásának.” Talán az egész Nyugat-Európa megváltásáé, amely mindig előre törve fáradozik. De mi, akik nem törünk előre és nem fáradozunk, mi hogyan reméljük megváltást? A tunyaságunktól, a tétlenségunktől, közömbösségunktől? Ne ámítsuk magunkat, a tetlenek és lusták nem jutnak el a mennyek országába. A tunyák mindig istentelenek, ha még annyit beszélnek is Istenről. Ez a rettentő de üdvös tanítás, melyben Goethe részesít bennünket.

Thomas Mann *Válogatott tanulmányainak* Anna Karenináról szóló részében Levin végső tapasztalatát Goethe tapasztalatával világítja meg. A regény végén Levin megállapítja, hogy a jó kívül esik a józan ész birodalmán. Nem tartozik ok és okozat tudományos láncolatába. Mint Thomas Mann írja: “a jó csoda, mert józan ésszel föl nem mérhető, mégis mindenki megérti.” Thomas Mann a továbbiakban a következőket írja: “Van tehát a világon valami más is, mint az élet értelmezéséről eleve lemondó, szomorú 19. századi tudomány, valami szellem, értelem, amivel az ember túljuthat rajta. Az ember értelmén túli kötelessége, hogy a jóra törekedjék. Konsztantyin Levint boldoggá teszi ez a megmosolyogtatóan egyszerű fölismerés. Örömeiben elfelejti hozzágondolni, hogy a 19. század örömteli materialista tudománya is a jóra való törekvésből fakadt, s csupán idealizmusában, szigorú, keserű igazságszeretetében tagadja meg az élettől az értelmet.”

Turgenev hősei talán a forradalmi demokratákhoz közelálló Inszarov és Bazarov kivételével a lemondásban, az önmegvalósításról és az önérvényesítésről történő lemondásban találják meg az életük értelmét. Az *Apák és fiúk* hőse, Bazarov a cselekvést, a tettet konkrét programként vállalja. A cselekvésben a tett társadalmi hasznosságát veszi figyelembe és ez az adott pillanatban, az adott történeti, kultúrtörténeti korban Bazarov szerint a tagadás. A tagadás értelme a beszélgetőtársak pontosítása alapján a rombolással azonosítható.

A regény tizedik fejezetében Pavel Petroviccsal és Nyikolaj Petroviccsal folytatott beszélgetésében ezt a hős a következőképpen erősíti meg:

“ - No és aztán? Talán cselekszenek? Vagy cselekedni készülnek?

Bazarov erre nem felelt. Pavel Petrovics remegett az izgalomtól, de megfékezte magát.

- Hm... Cselekedni, lerombolni... - folytatta. - De hogy lehet rombolni, ha nem látjuk a célt?

- Rombolunk, mert erő vagyunk - jegyezte meg Arkagyij. Pavel Petrovics rápillantott az öccsére és elmosolyodott. - Az, és az erő nem ad számot arról, amit végez - tette hozzá Arkagyij és kiegyenesedett.”

A regény végén a cselekvésre, a rombolásra készülő Bazarov halálát követően az utolsó bekezdés leírása, a hős sírját felkereső szüleinek gyászos-szomorú jelenete szóhasználatában emlékeztet a *Faust*ot záró, megbocsátást leíró transzcendens jelenetekre. “A közeli falucskából gyakran meglátogatja a sírt két roskadt öreg ember, egy férfi és az életpárja. Egymást támogatva jönnek megnehezült lábbal; odamennek a rácshoz, térdre borulnak ott, sokáig és keservesen sírnak, sokáig és figyelmesen nézik azt a néma követ, amely alatt fiuk fekszik, egy-egy rövid szót váltanak, letörlik a port a kőről, megigazítják a két fenyőn az ágat, megint imádkoznak, és nem tudják elhagyni a helyet, ahol, úgy érzik, közelebb vannak a fiukhoz, fiuk emlékéhez... Lehetnek-e meddők könnyeik s imáik? Lehet az, hogy a szeretet, a legszentebb és legodaadóbb szeretet, ne legyen mindenható? Ó, nem! Akármilyen szenvedélyes, bűnös, lázadó volt is a szív, mely eltűnt a sírban, a halmán növe virágok nyugtalanság nélkül néznek reánk ártatlan szemükkel, nemcsak az örök nyugalomról beszélnek nekünk, a “közömbös” természetnek arról a nagy nyugalomáról, az örök megbékélésről és a véghetetlen életéről is beszélnek.” Turgenyev lázadó hőse ugyanannak a megbocsátó szellemiségnek vált részévé, mellyel a *Faust* második része végződik.

A cselekedet, a tett szükségességéről, de ugyanakkor az adott körülményekhez alkalmazkodó, az adott viszonyok eszköztárához folyamodó cselekedetek értelmetlenségéről olvashatunk Csehov szinte valamennyi színdarabjában, ahol a hősök a *Faust*-i szituációra emlékeztető módon az élet kívánatos újrakezdéséről, megfiatalodásról egy nem piszkozatban, hanem már tisztázatlan leélt élet lehetőségéről és bölcsességéről szólnak, és akik megtapasztalják a cselekedetnek, mint az adott banális körülmények között az individuum önérvényesítésének az értelmetlenségét. Ha figyelmesen elolvassuk a *Ványa bácsi* egyik monológját, Asztrov doktornak Jelenához intézett szavait az erdők pusztulásáról, az emberi cselekedet értelmetlenségéről, akkor talán a *Faust*-ban jelzett előrettekintő és értelmes program fonákjáról, fordítottjáról győződhetünk meg. Asztrov doktor a beszélgetőpartnerének, Jelena Andrejevna-nak mutatott térképen nyomon követi az ember szükségletei által diktált értelmetlen pusztítását, ahol az önfenntartás ösztönétől vezetve az ember az isteni teremtés, a teremtett világ fokozatos lerombolásán fáradozik. Csehov drámáinak a hősei, mint pl. a Három nővér Versinyinyje, Tuzenbachja, illetve a három nővér az elkövetkező, valamikor talán a földi immanenciában megvalósuló élet szépségéről, értelméről ábrándoznak, ugyanakkor az adott banalitás talaján önmagukat jól érvényesíteni tudó hősök cselekedeteinek következtében a szó szoros értelmében kiszorítottak az életből, mert az erőszakos, banális, közönséges, szellemtelen élet eszközeit nem hajlandók, nem képesek igénybe venni, nem hajlandók hasonlítani az adott élethez és így érthetővé válik az a szomorú és abszurd perspektíva, ami a kései drámák egyik

legrejtélyesebb darabjában, a *Sirályban* a Trepljov nevű hős kezdeti darabjában bemutatásra kerül a kiüresedett, szellemtelenné, értelmetlenné váló, pusztá matériává silányuló földnek a képe.

Turgenyev azok közé az orosz írók közé tartozik, akik az életmű korai darabjaitól kezdve egészen az utolsó művekig a Puskin által figyelembe nem vett civilizatorikus program felvállalását, megvalósulását tartották kívánatosnak. Életművében központi jelentőségű a *Faust* problematika. Ez nemcsak az 1844-ben elkészült első *Faust* fordítás kapcsán megjelent elemzéséből és kritikájából következik, de ezen túlmenően még abban az évben Turgenyev terjedelmes tanulmányban foglalkozott Goethe drámai költeményével. Ő azon írók sorába tartozik, akik nemcsak fordításelemzéssel, nemcsak kritikai-bölcseleti tanulmányban foglalkoztak a német író központi jelentőségű művével: Turgenyev *Faust* címmel terjedelmes novellát is írt. Novellája a drámai költemény egyik talán legfontosabb aspektusával foglalkozik, ami szervesen illeszkedik Turgenyev életművébe: a szerelem problémájával. Thomas Mann az előbbieken már említett *Anna Kareninával* foglalkozó tanulmányán kívül meg kell említenünk *Goethe Wertherjével* illetve a *Fausttal* foglalkozó tanulmányait is. A *Goethe-i Faust* és a *Goethe-i Werther*, illetve *Turgenyev Faust* c. elbeszélésének problematikája között rendkívül sok analógiát fedezhetünk fel. Thomas Mann a Goethe-művek elemzésekor és ismertetésekor az élet és az irodalom szembeállításából indul ki. Goethe kapcsán megjegyzi, hogy Werther, éppúgy, mint a Gretchen - (vagy Margit) probléma valamilyen módon Goethe személyes életének konfliktusaira adott irodalmi válaszként fogható fel. Később Goethe ezt a témát *Költészet és valóság (Dichtung und Wahrheit)* c. művében is érinti.

Turgenyev *Faust* c. elbeszélésében nem az élet – költészet fogalom párról van szó, hanem ennek a fordítottjáról: az irodalom – élet problémájáról. Nem arról van ugyanis szó, hogy a megélt élet hogyan válik irodalomná, hanem arról, hogy az irodalmi mű hősei Goethe *Faustját* olvasva hogyan szellemülnek át, azaz az irodalomban tükröztetett érzések alakító hatására a szóban forgó hősök milyen metamorfózison mennek keresztül. Ismeretes, hogy Turgenyev elbeszélése tragikusan végződik. A hősnő, Vera Jelcova a rátörő érzések hatása alatt, illetve az anya misztikus-transzcendens beavatkozása következtében meghal, de addig az ismeretlen művészet által közvetített érzés, mint a transzcendencia forrása, a hősnőt kiemeli az előbb már említett mindent elnyelő hétköznapiasság, azaz banalitás világából, kimozdítja abból a *nyugalomból*, amely nyugalom Goethe *Faustja* első részében Mefisztó és Faust fogadásakor a hős elkárhozásának a feltétele volt. A nyugalom a turgenyevi novella hőseinek alapélménye, a tevékeny, értelmes élet hiányának metaforája, amely a Goethe-i mű gondolata szerint is egyet jelent az elkárhozással, mert az adott körülményekkel történő megbékélést, az adott körülményekbe történő beletörődést, az azok által történő maradéktalan asszimilálódást jelenti. Faust Mefisztóval történő fogadásakor ironikusan arra utal, hogy az ördög nem értheti meg az emberi lélek nyugtalanságát, állandó igazság utáni vágyát és ilyen irányú útkeresését, és ennek a jelenségnek, ennek a szellemiségnek tükröztetett, azaz mű által történő értő és alakító tudomásul vétele billentette ki mindkét hőst ha csak egy pillanatra is abból a tiszteletből, amelyikből kitörni szándékozó más turgenyevi hősök a szerelemben illetve a tevékeny élet iránti vágyban próbálnak megoldást találni.